

1.01
Prejeto 18. 4. 2011

UDK 355.425.4:355.40(497.4)"1941/1945"

Tadeja Tominšek Čehulić*

Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu: smrt ali usmrnitev¹

IZVLEČEK

Naraščajoče okupatorsko nasilje, odpor proti njemu in notranji spopad slovenskega partizanskega (revolucionarnega) in protipartizanskega (protirevolucionarnega) tabora je okvir članka, ki obravnava delovanje in značaj partizanskega sodstva v času druge svetovne vojne in tudi vpliv Varnostno-obveščevalne službe OF in njenih naslednic nanj. Njihovo delovanje je izrazito določala vloga KPS v partizanskem gibanju, saj je ta VOS in njeno naslednico OZNO uporabljala tudi kot sredstvo za načrtovani prevzem oblasti.

Ključne besede: Slovenija, druga svetovna vojna, revolucionarno nasilje, VOS OF, OZNA, partizansko sodstvo, kaznovalna politika

THE ROLE OF SECURITY AND INTELLIGENCE BODIES OF THE PARTISAN MOVEMENT IN THE PARTISAN JUDICIAL ADMINISTRATION: DEATH OR EXECUTION

ABSTRACT

The increasing violence of the occupiers, resistance against it and the internal conflict between the Slovenian partisan (revolutionary) and anti-partisan (anti-revolutionary) camp represents the framework for the following article, which focuses on the functioning and character of the partisan judicial administration during World War II as well as on the influence that the Security Intelligence Service of the Liberation Front and its successors had on it. The functioning of the judiciary was defined by the role of the Communist Party of Slovenia in the partisan movement, since this organisation used the Security Intelligence Service and its successor, Department for the Protection of People, as one of the means for the planned takeover of power.

Key words: Slovenia, World War II, revolutionary violence, Security Intelligence Service of the Liberation Front, Department for the Protection of People, partisan judicial administration, punitive policy

* **Mag., asistentka z magisterijem, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: tominsek-cehulic.tadeja@inz.si**

¹ Prispevek temelji na gradivu Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej (1941–1946), ki ga ustvarjajo na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani; podatke o izvršenih smrtnih kaznih po obsodbi pred vojaškimi in drugimi sodišči v Sloveniji sta zbrali Dunja Dobaja in mag. Tadeja Tominšek Čehulić.

Druga svetovna vojna je v slovenski prostor vdrla ne samo po obdobju velike gospodarske depresije, temveč tudi krize liberalne države in njenih institucij v Evropi v tridesetih letih 20. stoletja. Vojna sicer ni pomenila samo padca vrednot dotedanjih liberalnih družb, temveč tudi kapitulacijo moralnih vrednot. Med njimi je bilo tudi zaupanje v pravo in sodni sistem, torej v vladavino zakona ter v dotlej uveljavljene pravice in svoboščine državljanov. Evropska politična desnica, ki je tedaj predstavljala resno grožnjo liberalnim institucijam, je za svoje potrebe izrabila tudi sodstvo, kar je bilo mogoče, saj je slednje konstitutivna veja oblasti. Na drugi strani pa je z vzhoda v Evropo zavel strah pred socialno revolucijo leninističnega oziroma stalinističnega tipa, čeprav Sovjetska zveza tik pred drugo svetovno vojno revolucije ni bila sposobna »izvoziti«. Vendarle je bilo že jasno, da sama izrablja sodstvo v politične namene.²

Vojna je sicer že sama po sebi omejitvev, ki se postavlja po robu sodstvu, saj se v njenih okvirih lahko vzpostavi samo določene sodne oblike. A ne samo to. Vojna je kot način nasilnega reševanja konfliktov prežeta s smrtnimi žrtvami, zato smrtna kazen tedaj ne nosi enake teže kot v miru. Njena pojavnost pred drugo svetovno vojno tudi ni bila tuja slovenskemu prostoru. Poznalo in izvajalo jo je vojaško sodstvo v prvi svetovni vojni, svoje mesto pa je zatem našla tudi v kazenskih zakonikih prve Jugoslavije, pri čemer ji je nasprotovala le peščica, in še te javno tako rekoč ni bilo čutiti.³ Kraljevina Jugoslavija jo je, če se navežemo le na vojne situacije, predvidevala za veleizdajo in vojno izdajstvo z vojaško službo ter za ščuvanje proti državni oblasti.⁴ A tudi v sosednjih državah, Italiji in Avstriji, ki sta smrtno kazen dotlej uspeli izrinuti iz svojih kazenskih zakonikov, sta jo ponovno uzakonila v Italiji fašizem in v Avstriji nacizem.⁵

V obdobju med obema vojnama torej ni bilo ustvarjeno okolje, v katerem bi – vsaj na mednarodni ravni, če že ne doma – zaživele institucije, ki bi budno varovale človekove pravice. V vrtincu politike moči, gospodarskega rivalstva med državami in vse bolj glasnih nacionalizmov v Evropi te niso mogle zaživeti, liberalne ideje in ideje o prostem trgu ter upoštevanju človekovih pravic pa so dobile novo priložnost šele po padcu omenjene politike moči, torej ob koncu druge svetovne vojne.⁶

Druga svetovna vojna je imela s svojo vseobsežnostjo tudi za Slovenijo težke posledice. Vojna je bila totalna in je terjala mnogo življenj (vsaj 83.000⁷) ter tudi dru-

² Eric Hobsbawm: Čas skrajnosti : svetovna zgodovina 1914–1991. Ljubljana 2000, str. 103–106.

³ Peter Vodopivec: Slovenci in smrtna kazen (1848–1941). V: Smrtna kazen, zbornik. Ljubljana 1989 (dalje Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen), str. 218–220, 225.

⁴ Jelka Melik: V imenu Njegovega veličanstva kralja : kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941. Ljubljana 2000 (dalje Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja), str. 116.

⁵ Vodopivec, Slovenci in smrtna kazen, str. 226.

⁶ Micheline R. Ishay: The History of Human Rights. From Ancient Times to the Globalisation Era. Berkely 2008, str. 176–180.

⁷ Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997–30. 9. 2010]. Podatkovna zbirka (dalje Smrtne žrtve, INZ).

gače prizadela ljudi; »preorala« je mesta in vasi. A ko so sosednje države, članice sil osi, okupirale tedanjo Slovenijo kot del Kraljevine Jugoslavije, so njeno ozemlje razkosale in (ene prej, druge malo pozneje) začele izvajati nasilne ukrepe proti prebivalstvu (internacije, zapori, streljanja itd.). Ustvarjeni so bili pogoji okupacije, nasilja, nedemokratskih institucij, nesvobode, v kar je Slovenijo potisnil splet nasilnih dogodkov v Evropi in svetu. Vse to je znotraj Slovenije sprožilo specifične zgodovinske procese, ki so se najbolj intenzivno odvijali v Ljubljanski pokrajini. Tam je okupaciji kmalu sledil odpor dela prebivalstva okupatorjem, v katerem so komunisti prevzeli vodstvo in zlasti leta 1942 ponekod razvili revolucionarni teror. Kot odziv na to se je med delom prebivalstva tudi zato razvila (oborožena) kolaboracija, ki je v času zaostrenih vojnih razmerov dala v državljanski spopad.⁸ Za prebivalstvo pa so bile posledice težke. Okupatorsko nasilje je med vojno zahtevalo več deset tisoč življenj, medtem ko jih je medslopevski konflikt povzročil še približno 12.700.⁹

Procesi, ki so v Sloveniji potekali med vojno, so v veliki meri že raziskani, kar pa ne velja povsem za vlogo varnostno-obveščevalnih in drugih organov partizanskega gibanja znotraj nastajajočega partizanskega sodstva med drugo svetovno vojno. Omenjena vloga je namreč omejevala potencial, da bi partizansko gibanje, ki je z razvojem vojne postalo najpomembnejši politični dejavnik, proti domačim nasprotnikom partizanstva uporabilo bolj demokratičen način, ki bi temeljil na zakonski podlagi.

Partizansko gibanje je začelo zlasti zatem, ko se je po kapitulaciji Italije jeseni 1943 bolj razmahnilo, v Sloveniji počasi razvijati lastno vojaško sodstvo. To je bilo med drugim pristojno za civilne osebe in je poznalo tudi smrtno kazen.¹⁰ Sicer je že Odlok Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda jeseni 1941 opredelil dejanja, za katera naj partizanska (vojaška) sodišča prisodijo smrtno kazen, pri čemer je šlo za dejanja, uperjena proti partizanskemu gibanju, in za vse osebe, organizirane zunaj OF. Odlok je tudi opredelil, da naj sodišča delujejo po naglem, ustnem in tajnem postopku.¹¹ Vendarle pa tedaj partizansko sodstvo še ni bilo organizirano, do napadov na nasprotnike osvobodilnega gibanja in Osvobodilne fronte pa je prihajalo tako prej kot potem, torej je odlok nekako »prehiteval« dejansko stanje.¹² Njegov pomen je zato zlasti v tem, da je nasprotnike partizanstva postavil zunaj zakona, obenem pa naj bi komunisti s tem nakazali težnjo po monopoliziranju odpora.¹³

⁸ Boris Mlakar: Krog nasilja med Slovenci v vojnih letih od 1941 do 1945. V: Žrtve vojne in revolucije, Ljubljana 2004, str. 22–28.

⁹ Smrtne žrtve, INZ.

¹⁰ Melik, V imenu njegovega veličanstva kralja, str. 116.

¹¹ Odlok Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. V: Dokumenti VOS, OF, NZ in pravosodja 1941–1945. Ljubljana 1976 (dalje Dokumenti VOS), dok. 10, str. 14–15.

¹² Bojan Godeša: Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2006 (dalje Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje), str. 58–59.

¹³ Lovro Šturm: Pravo in nepravo. V: Žrtve vojne in revolucije. Ljubljana 2004 (dalje Šturm, Pravo in nepravo), str. 101.

Komunistična partija je kmalu pokazala interes, da zasede pomembno mesto tako v vojski kot v obveščevalni službi. Varnostno-obveščevalno službo OF (VOS OF) je ustanovil Centralni komite KPS (CK KPS) brez vednosti IOOF že avgusta 1941¹⁴ in je odtlej nastopala proti (dejanskim in domnevnim) nasprotnikom partizanskega gibanja. Njene okrožne komisije (OK VOS) so namreč izvajale aretacije, spremljale jetnike, izvrševale usmrtitve tistih, ki so jih določile za usmrtitev idr., poleg tega pa so do nastopa funkcije javnega tožilstva te komisije opravljale tudi to nalogo.¹⁵ Imele pa so tudi obveščevalne naloge. Glede na to, da je bila VOS OF izključno v domeni Komunistične partije,¹⁶ je bila pod njenim nadzorom in je odgovarjala neposredno Centralnemu komiteju KPS, od tam pa dobivala tudi politične usmeritve za svoje ukrepanje.¹⁷

VOS OF, ki je svoje delo zunaj meja Ljubljanske pokrajine razmahnila v glavnem šele po kapitulaciji Italije, ponekod vse do njene ukinitve februarja 1944 ni zaživela (Štajerska, Koroška).¹⁸ Kjer pa dotlej ni imela svojih oddelkov, je partijsko vodstvo zgoraj omenjeno vlogo podelilo tudi partizanskim enotam in oddelkom Narodne zaščite (NZ).¹⁹ Slednji so imeli namreč značaj nekakšne policije partizanskega gibanja, ki je bila podrejena poveljstvu slovenskih partizanskih čet (kasneje štabom) in jo je IOOF ustanovil oktobra 1941.²⁰ Dejansko naj bi na začetku delovala kot nekakšna krajevna »gverila«, ki se je sprva širila zlasti po Ljubljanski pokrajini, medtem ko naj bi večkrat svoje akcije izvajala tudi brez sodelovanja s partizanskimi enotami.²¹ Te formacije pa so bile marsikje organsko, če ne celo kadrovsko povezane.²² Medtem ko dokumenti ne omenjajo, da bi zgoraj navedene

¹⁴ Vida Deželak Barič: Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943. Ljubljana 2007 (dalje Deželak Barič, KPS 1941–1943), str. 70.

¹⁵ Tone Ferenc: Dies irae : četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana 2002 (dalje Ferenc Dies irae), str. 427; Deželak Barič, KPS 1941–1943, str. 72–73.

¹⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Centralna komisija varnostno-obveščevalne službe (AS 1483), šk. 4, dok. 45, Navodila za izgraditev varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski; Ferenc, Dies irae, str. 426–427.

¹⁷ Deželak Barič, KPS 1941–1943, str. 72–74.

¹⁸ Prav tam, str. 72.

¹⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2. Ljubljana 1964 (dalje DLRS, 2), dok. 15, str. 28–30. Odlomek iz poročila Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 1. 5. 1942 Vrhovnemu štabu Narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije o Narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. V: Dokumenti VOS, str. 46–48. Odlomek iz navodila Centralnega komiteja KPS z dne 20. 11. 1942 Pokrajinskemu komiteju KPS za Primorsko. V: Dokumenti VOS, str. 92.

²⁰ O osnovnih nalogah vaše zaščite. V: Dokumenti VOS, dok. 2, str. 12. Odlok Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 17. 10. 1941 o ustanovitvi Narodne zaščite. V: Dokumenti VOS, str. 16; Naloge Narodne zaščite v Slovenskem narodno-osvobodilnem boju. V: Dokumenti VOS, str. 22.

²¹ Dušan Bravničar: Nastanek in razvoj narodne zaščite v Sloveniji do prehoda v Odsek za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS. V: Zaščita Narodnoosvobodilnega boja. Ljubljana 1976, str. 59–60, 63.

²² Odlomek iz poročila članice Centralne komisije Varnostno-obveščevalne službe Zdenke Kidrič z dne 3. 11. 1942 Edvardu Kardelju. V: Dokumenti VOS, str. 88; DLRS, knjiga V, Ljubljana 1978, dok. 139, str. 393–394.

naloge (aretacije nasprotnikov partizanstva, usmrčitve itd.) podelili tudi terenskim odborom Osvobodilne fronte (OF), kot večkrat pričajo ustni viri.²³

Zgoraj navedena dejstva dajejo vtis, da komunistična partija z nastopom vojne ni želela ničesar prepustiti naključju, medtem ko so tudi z ustanovitvijo VOS in njeno kadrovske sestavo – vedno bolj je bilo namreč zaželeno članstvo v partiji²⁴ – ter podrejenostjo partiji komunisti že nakazali težnjo vsaj po prevzemu vodilne vloge v odporu, če že jim Kominterneta tedaj ni dovolila javno izkazovati težnje po izvedbi socialne revolucije.²⁵

Pred avgustom 1943 je bilo v Sloveniji namreč partizansko (vojaško) sodstvo omejeno le na posamezna območja, ob tem pa je (občasno) izvajalo zelo poenostavljene, nagle postopke.²⁶ Treba se je vprašati, do kakšne mere te postopke sploh lahko obravnavamo kot sodne, saj je manjkal marsikateri postopkovni element. Obveščevalna služba protikomunističnega tabora je za leto 1942 povzela mnenje nekdanjega partizana, da je bila tedaj sodna oblast dejansko v rokah četnega politkomisarja, čigar odločitve so nato nadrejeni vojaški organi le še potrdili. Obdolženci menda večkrat niso poznali obtožbe, zato tudi niso mogli pripraviti lastnega zagovora, kakor se tudi niso mogli soočiti s pričami. Že tedaj pa naj bi bil najhujše kaznovan »politični delikt«,²⁷ kar je imela v domeni prav VOS. Arhivsko gradivo iz tega obdobja, ki pa je pomanjkljivo ohranjeno, priča le o dveh izvršenih smrtnih kaznih nad civilnima osebama, ki sta ju dosodili partizanski sodišči.²⁸ Ta so bila tedaj res v domeni čet in bataljonov, kasneje pa štabov odredov ali grup odredov.²⁹ Statistična analiza seznama žrtev druge svetovne vojne kaže, med drugim tudi zaradi pomanjkanja dokumentov za prvi dve leti vojne, da naj bi dotlej torej šlo večinoma za obračune brez uvedbe kakršnega koli sodnega postopka,³⁰ v ozadju katerih so bili prej omenjeni organi partizanskega gibanja. Lahko predvidevamo, da je na ostrino obračunavanja z (dejanskimi in domnevnimi) nasprotniki partizanskega gibanja vplivalo več procesov. Verjetno so imeli dogodki v Srbiji ob koncu leta 1941, ko je prišlo do spopada med Mihajlovičevimi četniki in partizani, nezamarnljiv vpliv, a tudi Kardeljeva stališča, da je treba ostreje nastopiti proti nasprotnikom partizanskega gibanja in se začeti pripravljati na socialno revolucijo.³¹

²³ Smrtne žrtve, INZ.

²⁴ Deželak Barič, KPS 1941–1943, str. 76.

²⁵ Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje, str. 99, 107.

²⁶ Šturm, Pravo in nepravo str. 101; Damijan Guštin: Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2004, št. 1 (dalje Guštin, Razvoj vojaškega sodstva), str. 52; Ferenc, Dies irae, str. 405.

²⁷ ARS, fond Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Informacijski oddelek (AS 1912), Vesti IV, šk. 5, fasc. 110a/I, ae 13, 28. 7. 1942–18. 8. 1942, Originalno poročilo bivšega partizana, str. 1.

²⁸ Smrtne žrtve, INZ.

²⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana 1976, str. 302.

³⁰ Smrtne Smrtne žrtve, INZ; Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 53.

³¹ Bojan Godeša: Ustanovitev SNOO in pomen njegovih odlokov za nadaljnji razvoj v Sloveniji. V: Žrtve vojne in revolucije. Ljubljana 2004 (dalje Godeša, Ustanovitev SNOO), str. 33–34.

Morda je v tem obdobju na ostrino obračuna z nasprotniki vplivala prav naravnost slovenskih (jugoslovanskih) komunistov k socialni revoluciji, ki je bila tedaj celo v nasprotju s kominternsko linijo, ki je zaradi sovjetskih mednarodnih interesov tedaj še zadrževala te težnje.³² Konec januarja 1942 je nato slovensko vodstvo partizanskega gibanja zagrozilo s smrtno kaznijo vsakomur, ki se vojaško organizira zunaj OF.³³ Leta 1942 sta sicer politični pragmatizem in taktika partije vplivala na plime in oseke v ostrini obračunavanja z nasprotniki. Najbolj pa leta 1942 izstopa obdobje partizanskega nasilja, ki je izbruhnilo v Ljubljanski pokrajini po pomladanskih in poletnih mesecih partizanskih zmag,³⁴ saj je zahtevalo več kot 500 civilnih žrtev,³⁵ dejanskih ali domnevnih nasprotnikov partizanskega gibanja, od katerih jih je samo VOS na območju svojega delovanja, torej v Ljubljani in okolici, zakrivila 79. Že glede na skupno število pobitih v tem času lahko domnevamo, da večina le ni mogla odigrati vloge italijanskih zaupnikov, torej se za tem že skriva ideološki naboj. Vsekakor lahko prav za akcije VOS trdimo, da je šlo za obračune s političnimi nasprotniki partizanskega gibanja, pri čemer naj bi bile akcije VOS izgrajene na podlagi premisleka o njihovih političnih učinkih.³⁶

Na pojav zgoraj omenjenega partizanskega nasilja se je že poleti 1942 odzvalo vodstvo KPS, ki so ga zaskrbele politične posledice. CK KPS je zato v začetku julija 1942 pozval, naj se ne zaostrojuje odnosa med »partizanskimi četami in civilnim prebivalstvom«,³⁷ sočasno pa se je oglašil tudi Edvard Kardelj in posvaril pred »vrto- glavico zaradi uspehov« in škodo, ki jo lahko ta zada partizanskemu gibanju.³⁸ V primerjavi s predhodnim obdobjem kaže, da je VOS res za nekaj časa »upočasnila« izvajanje usmrtitev nasprotnikov partizanskega gibanja, saj je po julijskem opozorilu leta 1942 do konca tega leta usmrtila 23 oseb.³⁹

Novo zarezo je kmalu pomenilo obdobje velike italijanske ofenzive od sredine julija do začetka novembra 1942, ko so se v pogojih okrepljenega okupatorskega nasilja zaostрила tudi latentna nasprotja med domačima nasprotnima taboroma – partizanskim in protipartizanskim. Tedaj se je namreč oborožil tudi protipartizanski tabor, ki je stopil pod okrilje italijanskega okupatorja in ustanovil oborožene oddelke vaških straž.⁴⁰

³² Godeša, Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, str. 43–44.

³³ Godeša, Ustanovitev SNOO, str. 33–34.

³⁴ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem : 1941–1945. 1. Država v državi. Ljubljana 1987 (dalje Ferenc, Ljudska oblast, 1), str. 352–359.

³⁵ Smrtne žrtve, INZ.

³⁶ ARS, AS 1483, šk. 4, VOS –II- 1/8, dok. 166, Pismo Krivic Vladimirja Zdenki Kidrič, 4. 9. 1942.; dok. 239–246, Korespondenca Zdenke Kidrič Ivanu Krajačiču, 29. 12. 1942, Smrtne žrtve, INZ.

³⁷ DLRS, 2, dok. 149, str. 416.

³⁸ DLRS, 2, dok. 151, str. 420.

³⁹ Smrtne žrtve, INZ.

⁴⁰ Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo (1943–1945). Ljubljana 2003 (dalje Mlakar, Domobranstvo), str. 21–35.

Žrtvoslovna slika pokaže tako posledice omenjenega spopada med domačima nasprotnima taboroma, kot tudi da slutiti, da tako spor kot revolucionarno nasilje tedaj nista obmirovala. Samo medsebojni vojaški obračuni oboroženih oddelkov domačih sprtih strani so do konca leta 1942 na obeh straneh skupaj zahtevali 334 življenj, medtem ko je partizansko gibanje samo po julijskem Kardeljevem opozorilu do konca leta 1942 brez sodnega postopka obračunalo z vsaj 643 civilisti (večinoma v Ljubljanski pokrajini), so protipartizanski oddelki v samostojnih ali skupnih akcijah z italijanskimi enotami ubili 82 civilistov, od katerih jih je bila približno polovica aktivistov OF.⁴¹

Italijanska ofenziva leta 1942 in oborožen nastop protirevolucionarnega tabora sta partizansko gibanje jeseni 1942 namreč potisnila v nezavidljiv položaj, kar je vplivalo tudi na stališče slovenskega partijskega vodstva, da je treba zaostri obračun s protirevolucionarnim taborom, da bi partizansko gibanje zopet prevzelo pobudo.⁴² Ofenziva je močno prizadela partizanske enote, saj so izgubile približno 600 borcev;⁴³ menda je dodobra zdesetkala Narodno zaščito, ki so jo morali nato, razen v Ljubljani,⁴⁴ vzpostaviti tako rekoč na novo.⁴⁵ VOS OF pa je ob koncu leta 1942 in na začetku leta 1943 bolj zaznamovala težnja partijskega vodstva po organiziranju »varnostne službe« na Gorenjskem in strateško vedno pomembnejši Primorski.⁴⁶ Tako je je od začetka 1943 leta do kapitulacija Italije zakrivila 13 civilnih žrtev, medtem ko je njena vloga postala zopet bolj opazna prav ob jesenskem obračunu z zajetimi vaškimi stražarji in slovenskimi četniki.⁴⁷

Bližalo se je obdobje, ko so začeli ustanavljati bolj ali manj redna vojaška sodišča, kar zasledimo od poletja 1943 dalje, in to na zahtevo Edvarda Kardelja, ko je sam spoznal položaj na Hrvaškem. Vodstvo slovenskega partizanskega gibanja je vojaškemu sodstvu podelilo vlogo rabsodnika za zadeve vojaškega in »nevojaškega« značaja, medtem ko je tričlanska sestava sodišč odsevala monopolno vlogo partije. Člani sodišč so bili namreč tudi politkomisarji in zastopniki iz vrst partizanov, medtem ko so vlogo poklicnega pravnikar videli v tem, da nadzoruje izvajanje osnovnih pravnih načel.⁴⁸ Tak pristop je zaslediti v postopkovni praksi vojaških

⁴¹ Prav tam.

⁴² DLRS, knjiga 3, Ljubljana 1966, dok. 92, str. 193. Jesen 1942 : korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 207 (dalje Jesen 1942), str. 531–574.

⁴³ Smrtne žrtve, INZ.

⁴⁴ Odlomki iz poročila Edvarda Kardelja z dne 14. 12. 1942 generalnemu sekretarju KP Jugoslavije Josipu Brozu - Titu o položaju v Sloveniji. V: Dokumenti VOS, dok. 49, str. 103–104.

⁴⁵ Odlomek iz pisma člana politbiroja CK KPJ Edvarda Kardelja iz Dolomitov z dne 5. 1. 1943 članici poverjeništa CK KPS za Ljubljano Lidiji Šentjunc z navodili za delo. V: Dokumenti VOS, dok. 50, str. 109.

⁴⁶ Odlomki iz poročila Edvarda Kardelja z dne 14. 12. 1942 generalnemu sekretarju KP Jugoslavije Josipu Brozu - Titu o položaju v Sloveniji, dok. št. 49. V: Dokumenti VOS, str. 103–104. Jesen 1942, dok. 209, str. 606.

⁴⁷ Smrtne žrtve, INZ.

⁴⁸ Jerca Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944–1946. Ljubljana 1992 (dalje Vodušek Starič, Prevzem oblasti), str. 18; ARS, fond Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (AS 1851), te 156, ae 2621, Zakon o sudskom uredjenju u SSSR, saveznim in autonomnim

sodišč,⁴⁹ pri čemer naj bi Kazenski zakonik Kraljevine Jugoslavije uporabljali bolj kot tehnični pripomoček.⁵⁰ Kaznovavno vlogo je »dopolnila« vzgojno-politična vloga,⁵¹ pri čemer bi sodne oblike pomenile samo eno od oblik boja proti nasprotnikom. Vsekakor je tudi med »partizanskimi pravniki« zaslediti različne poglede na ostrino tega »sodnega obračuna« z nasprotniki, obenem pa je že videti, da se je že med vojno snoval sodni sistem, ki so ga nameravali uporabiti tudi po koncu vojne za vse, ki bi bili obsojeni za medvojna dejanja oziroma prestopke.⁵² Z namenom spraviti revolucijo v zakonske okvire,⁵³ gre verjetno samodejno z roko v roki tudi nujna, da jim po vojni ne bi bilo treba sprejemati zakonov, ki bi jih morali nato uporabljati retroaktivno.

Poleg monopolne vloge partije je to vojaško sodstvo, kot dotlej, še vedno zaznamovalo pomanjkanje sodne oblasti in kadrov ter ne nazadnje po večini tudi pravnega čuta.⁵⁴ Avgustovska odlok in pravilnik o delovanju vojaških sodišč iz leta 1943 sta sicer uvedla institucijo tožilca, čigar vloga je bila še vedno omejena. Poleg tega je bil tožilec iz politikomisarske sestave, a sta med drugim veliko vlogo v preiskavi prepustila prav VOS.⁵⁵ Nekateri pravniki v partizanskem gibanju so že 10.–11. oktobra 1943 na prvem zboru pravnikov na Suhorju opozarjali, da je bila dotlej ogrožena neodvisnost (vojaškega) sodstva in pravni čut ni bil dovolj upoštevan,⁵⁶ a tako strokovno presojo oziroma kritike zasledimo tudi pozneje, tako rekoč do konca vojne.⁵⁷

Prevelika vloga VOS v sodnih postopkih partizanskih vojaških sodišč se je izkazala prav jeseni 1943, ko so ta odigrala pomembno vlogo v obračunu z zajetimi vaškimi stražarji in slovenskimi četniki. CK KPS je bil sicer konec avgusta 1943 prepričan, naj sodstvo ob kapitulaciji Italije odigra nekakšno »amnestijsko vlogo«,

republikama primljen od Vrhovnog Sovjeta SSSR 16. 8. 1938 godine. Gl. ARS, AS 1851, te 156, ae 2621, Pravne študije.

⁴⁹ ARS, AS 1851, fasc. 157, mapa 2, Področno vojaško sodišče za Belo krajino, PVS 33/44, 17. 3. 1944, Na položaju.

⁵⁰ Zoran Polič: Vojaško sodstvo v Narodnoosvobodilni borbi. V: Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni fronti. Ljubljana 1985 (dalje Polič, Vojaško sodstvo), str. 35.

⁵¹ ARS, AS 1851, te 156, ae 2621, Zakon o sudskom uredjenju u SSSR, saveznim in autonomnim republikama primljen od Vrhovnog Sovjeta SSSR 16. 8. 1938 godine; ARS, AS 1851, te 155, ae 2622 in te 156, ae 2627; Jernej Stante: Naša sodna praksa, 12. 5. 1944, Poglavlje »Kazen ali vzgojno sredstvo!«. ARS, AS 1851, te 155, a. 2621, dr. Božidar Kobe, Vojaško sodstvo Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih oddelkov Slovenije, str. 3–8.

⁵² ARS, AS 1851, te 155, ae 2621, Pravne študije [prispevek brez naslova], str. 7.

⁵³ Polič, Vojaško sodstvo, str. 37.

⁵⁴ Ferenc, Dies irae, str. 405–410. Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 57.

⁵⁵ Navodilo št. 1 vsem brigadnim in odrednim vojaškim sodiščem. V: Dokumenti VOS, str. 211–212; Zoran Polič: Reorganizacija našega sodstva. V: Dokumenti VOS, str. 210; Ferenc, Dies irae, str. 427; Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 57.

⁵⁶ France Hočevar: Nastajanje novega prava in vloga pravnikov v narodnoosvobodilni borbi. V: Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi. Ljubljana 1985, str. 20–21.

⁵⁷ ARS, fond Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1643), Odsek za sodstvo, šk. 49, Višje narodno sodišče za PNOO za Slovensko Primorje, 15. 3. 1945.

ki bi doma sprožila diferenciacijo v protipartizanskih vrstah, a pred svetom izkazala pripravljenost partije k omejevanju državljanske vojne.⁵⁸ Do kakršnega koli odloka na to temo pa ni prišlo, tako da so omenjena sodišča na jesen od več kot tisočglave množice (po ocenah približno 1400⁵⁹) zajetih protipartizanskih borcev obsodila na smrt in usmrtila 244 oseb, vsaj 311 ustreljenih pa niso postavili pred sodišče, medtem ko so sodne postopke izvedli tudi nad nekaterimi civilisti, pri čemer so bile opazne vse zgoraj naštetje pomanjkljivosti sodnih postopkov.⁶⁰ V postopkih pred vojaškimi sodišči se je, kot smo že omenili, odražala prevelika vloga VOS OF, in to tako v fazi preiskave, ko je zapore polnila tudi z ljudmi, za katere ni imela trdnih obremenilnih dokazov, kot tudi v primerih ko je po posameznike po lastni presoji celo izvzela iz nadaljnega sodnega postopka ter jih usmrtila, kot je bil primer v Beli krajini.⁶¹ Še bolj problematično pa je bilo dejstvo, da so bili v tem času člani OK VOS tudi tožilci pri področnih vojaških sodiščih,⁶² OK VOS pa so prevzemale tudi upravo nad zapori in prav njihovi oddelki so izvajali usmrtitve na smrt obsojenih.⁶³

Glavni štab NOV in POS je sicer 15. septembra 1943 spremenil dotedanja vojaška sodišča v stalna ali področna sodišča, ki so formalno kot del zaledne oblasti postala v prvi vrsti pristojna za civilno prebivalstvo.⁶⁴ Kjer je bilo možno ta sodišča vzpostaviti, so bila v sodni postopek sicer vgrajena varovala, a tudi izjeme za čas intenzivnih bojov in hitrih premikov.⁶⁵ Tako so še vedno obstajala izredna sodišča, ki so jih jeseni 1943 uporabili tudi za sojenje nekaterim ujetim pripadnikom protipartizanskih enot, nato pa v primerih, ko bi bil onemogočen stik z brigadnim ali odrednim sodiščem.⁶⁶

Vojaški in politični dogodki jeseni 1943, ko je VOS za časa nemškega vdora dobila pristojnosti pri odločanju o življenju in smrti vseh zapornikov, ki so bili pred sodiščem obsojeni na smrt, pa tudi dela tistih, ki so bili dodeljeni v delavske bataljone,⁶⁷ niso edini vzrok za ostrino tedanjega obračuna z (dejanskimi in domnevnimi) nasprotniki, temveč so bili vzroki tudi v dejstvu, da sta se je tedaj začela intenzivno krepiti tako partizansko gibanje kakor tudi VOS OF, ki je tedaj razširila območje svojega delovanja. Poleg tega je velika nemška ofenziva za nekaj mesecev

⁵⁸ Deželak Barič, KPS 1941–1943, str. 326.

⁵⁹ Mlakar, Domobranstvo, str. 37–72; Ferenc, Dies irae, str. 187–208, 307–389.

⁶⁰ Več o tem Ferenc, Dies irae.

⁶¹ Ferenc, Dies irae, str. 613–614, 618; Rudi Vogrič: Boj Belokranjcev. Ljubljana 1973 (dalje Vogrič, Boj Belkranjcev), str. 306.

⁶² Ferenc, Dies irae, str. 546; ARS, AS 1867, Zbirka dokumentov partizanskih vojaških fondov (AS 1867), te 8, mapa II: Področno vojaško sodišče v Ribnici, Zapisnik z dne 15. 10. 1943 in z dne 18. 10. 1943 ter Sodba z dne, 23. 10. 1943.

⁶³ Ferenc, Dies irae, str. 508, 521, 541–542.

⁶⁴ Navodilo št. 2 vsem brigadnim, odrednim in področnim sodiščem. V: Dokumenti VOS, str. 217–218. Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč. V: Dokumenti VOS, str. 222–227

⁶⁵ Pravilnik za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč. V: Dokumenti VOS, str. 226.

⁶⁶ Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 56.

⁶⁷ Deželak Barič, KPS 1941–1943, str. 331.

zaustavila razvoj vojaškega sodstva, zato je do pomladi 1944 na tem področju prihajalo le do manjših »kozmetičnih« popravkov.⁶⁸

Od septembra 1943 do konca tega leta je VOS obračunala z vsaj 77 civilisti in 26 osebami neznanega vojaškega statusa, pri čemer tedaj glavnina žrtev ni bila več iz Ljubljanske pokrajine, temveč iz drugih slovenskih pokrajin, pretežno z Gorenjske.⁶⁹ Na drugi strani pa je bilo v obdobju brigadnega in odrednega sodstva in do konca leta 1943 izvršenih vsaj 17 smrtnih obsodb nad civilisti, dejanskimi ali domnevnimi nasprotniki partizanskega gibanja, medtem ko za 14 oseb ne vemo, ali so pripadale kaki vojaški formaciji. Če izvzamemo VOS, so druge partizanske formacije od septembra 1943 in do konca tega leta brez sodnega postopka obračunale še s 405 civilisti in 55 osebami neugotovljenega vojaškega statusa.⁷⁰ V tem času je v dokumentih že razbrati, da se je VOS dobro zavedala svoje vloge, saj je večkrat negodovala v primerih, ko so posamezne partizanske enote izvajale samostojne akcije ali usmrtitve, ki so bile praviloma v domeni VOS.⁷¹

Po razširitvi VOS zunaj meja Ljubljanske pokrajine, torej zlasti v obdobju po kapitulaciji Italije, je bila njena vloga predvsem v preprečevanju pojava ali razvoja protirevolucije v drugih slovenskih pokrajinah,⁷² kar se je sčasoma mešalo tudi s strahom partije pred »notranjimi sovražniki« v partizanskih vrstah, ki ga je posebej bojeval proti »gestapovskim vrinjenecem«. V tem smislu na Štajerskem izstopajo partijski obračuni z vsaj 52 osebami, pobitimi med septembrom 1943 in aprilom 1944, med katerimi so se znašli tudi partizani (t. i. pohorska afeta).⁷³ Podobni dogodki so se odvijali tudi na Primorskem na začetku leta 1944 (t. i. cerkljanska tragedija), ko so po januarskem nemškem napadu na partijsko šolo v Cerknem krivca poiskali v lastnih vrstah, a zatem obračunali s 15 protikomunistično usmerjenimi domačini,⁷⁴ medtem ko na Gorenjskem v tem pogledu izstopa »gestapovska afeta«, v kateri je šlo za obračun s strani partije nepriznanim pokrajinskim odborom OF za Gorenjsko, katerega večino članov je povezanost z vodjem gestapa na Go-

⁶⁸ Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 56; Navodila sodnega oddelka GŠ NOV in POS z dne 7. 1. 1944 za izenačeno tolmačenje kazni. V: Dokumenti VOS, str. 230–233; Sprememba pravilnika sodnega oddelka GŠ NOV in POS z dne 19. 1. 1944 o organizaciji in poslovanju področnih vojaških sodišč. V: Dokumenti VOS, str. 233–235; Navodila sodnega oddelka GŠ NOV in POS z dne 17. 2. 1944 o izvajanju kazni. V: Dokumenti VOS, str. 236–238.

⁶⁹ Smrtne žrtve, INZ.

⁷⁰ Smrtne žrtve, INZ; Polič, Vojaško sodstvo, str. 39.

⁷¹ Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 329–330; ARS, fond Okrožje Bela krajina (AS 1698), šk. 740, Okrožna komisija VOS Okrožnemu komiteju KPS za Belo krajino, položaj, 6. 12. 1943.

⁷² ARS, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije (AS 1931), šk. 647, Okrožje Kranj z okraji, mapa OK VOS Kranj, Priznanje ing. Jurjevčič Milana, 12. 2. 1944, A 453575; Poročilo Okrožne komisije VOS, 1. 3. 1944, A 394763; Zapisnik, A 451370. ARS, AS 1931, Okrožje Kras, 301-51/ZA II, mapa 1, A429375.

⁷³ Več o tem Jurij Štesl: Pohorska afeta. Ljubljana 2009.

⁷⁴ Več o tem Boris Mlakar: Tragedija v Cerknem pozimi 1944. Gorica 2000.

renjskem stala življenja.⁷⁵ VOS je v teh »aferah« ob partiji odigrala osrednjo vlogo kot njena podaljšana roka.

Prvi meseci leta 1944 so nato obetali spremembe. Ukinitve VOS kot organa z izrednimi pooblastili (in pod neposrednim vodstvom CK KPS), do katere je prišlo 19. februarja 1944 na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju,⁷⁶ marčevsko uvajanje nove oblike policije (Odsek za notranje zadeve) kakor tudi obveščevalnih služb in oboroženih oddelkov VDV,⁷⁷ ki bi nastopali kot nekakšni (civilni) oblastni organi, so šli z roko v roki s pomladnimi odloki na področju sodstva, ko naj bi uvedeni glavni javni tožilec postal nadzornik sodnih odlokov in pomembnejši člen v sodnem postopku preiskave⁷⁸ (formalno naj bi bil celo neodvisen od vojaških in upravnih oblasti),⁷⁹ sodišča pri štabih korpusov pa so dobila vlogo drugostopenjskih sodišč.⁸⁰ Vse to bi obetalo večjo neodvisnost sodstva. Ta proces se je res odvijal v obdobju mednarodnega uveljavljanja jugoslovanskega partizanskega gibanja, ki je po teheranski konferenci umirjalo taktiko in želelo izpostaviti »demokratizacijo«.⁸¹ Vendarle bi te spremembe težko pojmovali kot »izgraditev demokracije«, kot je to prikazalo vodstvo partizanskega gibanja,⁸² saj v pogojih vojne in ne nazadnje zaradi monopolne vloge partije znotraj partizanskega gibanja bistvenih učinkov verjetno ne bi mogli pričakovati.

Vrh jugoslovanskega partizanskega gibanja, ki je od spomladi težil k poenotenju partizanskega gibanja (in tudi partizanskega sodstva), da bi to ob koncu vojne navznoter in navzven, torej pred zavezniki, nastopalo kot enotno, je prej omenjene »demokratizacijske« procese v sodstvu zavrl s svojo novo uredbo o vojaških sodiščih. Namesto javnih tožilcev so namreč ponovno uvedli vojaške preiskovalce, kar je pomenilo korak nazaj.⁸³ Še bolj pa je te poskuse zavrla dejstvo, da je bila 13. maja 1944 na zvezni ravni ustanovljena Ozna, tj. Oddelek za zaščito naroda, ki je od

⁷⁵ Vida Deželak Barič: Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2000, št. 2, str. 61–78.

⁷⁶ Odlok SNOS z dne 19. 2. 1944 o ukinitvi VOS. V: Dokumenti VOS, str. 146.

⁷⁷ Odlok predsedstva SNOS z dne 1. 3. 1944 o ustanovitvi Okrožnih izpostav Odseka za notranje zadeve. V: Dokumenti VOS, str. 148. Odlok Predsedstva SNOS z dne 1. 3. 1944 o dodelitvi oborožene sile (VDV) odseku za notranje zadeve. V: Dokumenti VOS, str. 149. Odlok Predsedstva SNOS z dne 1. 3. 1944 o uvedbi in organizaciji Narodne zaščite. V: Dokumenti VOS, str. 150.

⁷⁸ Polič, Vojaško sodstvo, str. 46; Odlok o postavitvi in pristojnosti glavnega javnega tožilca pri predsedstvu SNOS. V: Dokumenti VOS, str. 244–245.

⁷⁹ ARS, AS 1643, šk. 65, Glavni javni tožilec pri predsedstvu SNOS, Navodila št. I, glavni javni tožilec dr. Vito Kraigher, 24. 4. 1944, str. 2.

⁸⁰ Marjan Vivoda: Nastanek in razvoj javnega tožilstva v Sloveniji med narodnoosvobodilno borbo. V: Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi, Ljubljana 1985, str. 64, 67–70; Polič, Vojaško sodstvo, str. 46. Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu, GŠ NOV in POS, 20. 4. 1944. V: Dokumenti VOS, str. 248–256.

⁸¹ Bojan Godeša: Mednarodna uveljavitev jugoslovanskega osvobodilnega gibanja. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana 2005, str. 718.

⁸² Odlok SNOS z dne 19. 2. 1944 o ukinitvi VOS. V: Dokumenti VOS, str. 146.

⁸³ Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 59–61; Polič, Vojaško sodstvo, str. 48–49.

Predsedstva SNOS zopet prejela široka pooblastila, vsaj kar se tiče obravnavanja in odločanja o vojaških in političnih nasprotnikih partizanskega gibanja, postajala pa je tudi samovoljna in oblastna.⁸⁴

Konec avgusta 1944 je GŠ NOV in POS utrdil pomen Ozne tudi v sodnih postopkih, vsaj tistih, ki so obravnavali politične prestopke, saj je vsem vojaškim sodiščem, sodnim senatom in njihovim preiskovalnim organom izdal ukaz, da morajo vse prijave tovrstnih dejanj sodišča prepustiti v prvi vrsti v obravnavo Ozni, ki naj odloči, ali bo zadevo predala sodišču. Okrožnica je sodišča obenem pozvala, naj njihovi preiskovalni organi sprotno obveščajo Ozno o stanju tovrstne preiskave, še zlasti če je šlo za pomilostitev, oprostilno sodbo, ali prekinitvev postopka. Sodišča so predhodno dobila tudi ustni ukaz, ki so ga pisno ponovili jeseni 1944, da morajo Ozno obveščati o nameravanih izpustih obsojencev na prisilno delo, kajti slednja se je bala, da bi se osebe, ki so kazni prestale, takoj po izpustu pridružile domačim nasprotnikom partizanskega gibanja.⁸⁵ V dokumentih je razbrati, da je Ozna vse to dejansko izvajala.⁸⁶

Dejstvo je tudi, da tedaj ni bilo mogoče govoriti ne o kakršni koli neodvisnosti vojaškega sodstva ne o možnosti objektivnega presojanja posamičnih primerov, medtem ko so med posameznimi sodišči nastajale tudi precejšnje razlike pri uporabi smrtnih kazni. Posamezni pravniki, ki so sodelovali v partizanskem gibanju, pa so se zavedali tudi ohlapne zakonodaje, ki je vse to omogočala. Višje vojaško sodišče, ki naj bi bdelo nad delovanjem sodišč in težilo k preprečevanju prehitrih obsodb na smrt, pa je bilo zlasti v času intenzivnih bojev in hitrih premikov enot nemočno; še posebej, če je bila smrtna kazen že izvršena.⁸⁷

Podatkovna baza žrtev druge svetovne vojne pa kaže, da so partizanski organi leta 1944, ko so na vojaškem polju protirevoluciji zadali nekaj več kot 800 žrtev, obračunali z vsaj 731 civilisti, 53 pa jih je bilo pred partizanskimi sodišči obsojenih na smrt in usmrčenih. Za primerjavo naj navedemo, da so tedaj partizanske formacije (kot kaže) po večini brez sodnega postopka obračunale tudi s 330 lastnimi soborci in aktivisti OF, saj jih je bilo od teh pred sodišči obsojenih na smrt in usmrčenih 51.⁸⁸ Stanje in narava pregledanega gradiva ne omogočata dovolj relevantne slike, kakšen je bil pri tem delež VDV in Ozne.

Kljub temu lahko ob primerjavi s predhodnimi obdobji rečemo, da je partizansko gibanje v času vzpostavljanja oblastnih organov partizanskega gibanja in lastnega mednarodnega uveljavljanja nekoliko obrzdalo obračunavanje z nasprotniki. Sicer govorimo tudi o času, ko je bilo partizansko gibanje ponekod leta

⁸⁴ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, str. 30–31.

⁸⁵ ARS, AS 1867, šk. 7, Položaj, dne 17. 11. 1944; A 442571

⁸⁶ ARS, AS 1931, Ozna IX. korpusa, te 301–35, mapa št. 10, dok. A 385713; Smrtne žrtve, INZ.

⁸⁷ ARS, AS 1851, te 155, ae 2622 in te 156, ae 2627; Jernej Stante, *Naša sodna praksa*, 12. 5. 1944, str. 1; ARS, AS 1643, šk. 65, Poročila javnih tožilcev; Javni tožilec za Severno Primorsko okrožje, *Mesečno poročilo* 20. 10. 1944–20. 11. 1944, str. 2–7; ARS, fond Brigade 18. divizije (AS 1844), te 196, Brigadno vojaško sodišče VIII. SNOUB, na položaju, dne 10. 2. 1944.

⁸⁸ Smrtne žrtve, INZ.

1944 večkrat in kar nekaj časa v defenzivi,⁸⁹ kar verjetno tudi ni nepomembno. Domobranske formacije so svojo ost leta 1944 resda še siloviteje uperile proti partizanstvu, kar je opaziti tudi v strukturi žrtev, ki so jih pri tem zadale, saj je od 2362 žrtev njihovih samostojnih akcij 406 civilistov, ko pa so te enote sodelovale z nemškimi, je od 837 žrtev vsaj 82 civilistov.⁹⁰

Ko gledamo celotno sliko, naj še enkrat poudarimo, da smo obravnavali čas druge svetovne vojne, ki se je razvila vojno, ki je zajela in prizadela široke množice prebivalstva, v Sloveniji pa je za posledicami tega že za časa vojne življenje izgubilo skoraj 6% prebivalstva.⁹¹ V pogojih zaostrenega okupatorskega nasilja in odpora temu se je v Sloveniji odvil še notranji spopad dveh nasprotujočih si taborov, partizanskega in protipartizanskega, ki sta za seboj tudi puščala mrtve. Partizansko gibanje pod vodstvom komunistov je z razvojem vojne postalo najpomembnejši vojaški in politični dejavnik, pri čemer nas ta plat zanima v toliko, kolikor so razne formacije tega gibanja slovenskim komunistom pomagale pri prevzemanju političnega vodstva, kar za VOS zagotovo velja vsaj v tem smislu, da je nastala in delovala kot »akcijsko orožje«⁹² partije. Pod njeno taktirko se je v obdobju, ko partizansko gibanje še niti ni vzpostavljalo oblastnih organov, namreč pripravljala pot socialni revoluciji. Ob zavedanju, da govorimo o času vojne, okupatorske zasedbe in nasilja, lahko kljub temu valove revolucionarnega nasilja, ki so bili najbolj očitni prav pred vzpostavitvijo oblastnih organov, razumemo tudi v smislu, da se »oblast na pohodu« zagotovo ni čutila dovolj zasidrana, da pri vzpostavljanju političnega vodstva in prevzemanju oblasti ne bi uporabila tudi nasilnih metod, še posebej, ker sta bila primešana še časovni pritisk in ideološki naboj.⁹³

V nastajajočem partizanskem sodstvu v Sloveniji in njegovih omejitvah je relevantne omejitve njegovemu delovanju med drugim predstavljala vloga obveščevalnih organov in tajne policije partizanskega gibanja. Razvoj sodnih institucij, in to vojaških, je potekal v okviru totalne vojne. To pa je popolnoma »nedemokratsko« okolje, znotraj katerega lahko sicer spremljamo neuspešne poskuse, kako zagotoviti neko raven, ki jo je dotlej izoblikovalo vojaško pravo, kakor tudi (ravno tako neuspešne) poskuse nekaterih slovenskih pravnikov, sodelujočih v partizanskem gibanju, da bi sodstvu zagotovili neodvisnost od Komunistične partije.

Vodilo novih oblasti naj bi sicer bila t. i. ljudska demokracija, ta pa je v prvi vrsti predpostavljala diskreditacijo, če že ne obračun z nosilci predvojnih političnih elit. Že v času vojne pa je nova oblast obračunavala z dejanskimi in domnevnimi

⁸⁹ Guštin Damijan: Bojna operativna dejavnost NOV in POS. V: Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992. Ljubljana 2005, str. 728–731.

⁹⁰ Smrtne žrtve, INZ.

⁹¹ Smrtne žrtve, INZ.

⁹² ARS, AS 1483, šk. 4, Navodila Centralnega komiteja KPS za izgraditev varnostno-obveščevalne službe na terenu in v vojski, 10. 2. 1943.

⁹³ Semelin, Purify and Destroy : The Political Uses of Massacre and Genocide. London 2007, str. 225.

političnimi nasprotniki med civilnim prebivalstvom, pri čemer njeni vojaško-policijski organi osebe, obtožene političnega delikta, niso bili dolžni predajati partizanskim vojaškim sodiščem. Tako ravnanje z nasprotniki partizanstva in na drugi strani t. i. Dolomitska izjava leta 1943 nakazujeta, da je Komunistična partija v Sloveniji že med vojno uveljavljala obračun s političnimi nasprotniki.

Tadeja Tominšek Čehulić

THE ROLE OF SECURITY AND INTELLIGENCE BODIES OF THE PARTISAN
MOVEMENT IN THE PARTISAN JUDICIAL ADMINISTRATION:
DEATH OR EXECUTION

S u m m a r y

The article explores the development and limitations of the partisan judicial administration in Slovenia during World War II. In light of the total war, the increasing terror of the occupiers and resistance against it as well as the manifestation of the revolutionary terror and the mounting civil strife (civil war), the partisan movement intelligence bodies and the role they played impaired the functioning of the partisan judiciary and its processes. All these processes were increasingly defined by the monopoly of the Communist Party of Slovenia in the partisan movement. The fact that this was a total war also resulted in a completely »non–democratic« environment, within which we can discern some unsuccessful attempts at ensuring a certain level previously established by the military law. Attempts of certain Slovenian lawyers involved in the partisan movement to ensure the judicial administration's independence from the Communist Party were unsuccessful. This article sheds light on the Party's motive to legalise the revolution by already developing the judiciary during the war, while also retaliating against the actual and supposed political opponents of the partisan movement among the civilian population and while its military and police bodies were not obligated to submit the persons accused of political offences to the military courts.